

2013

Gezag,
Pracht
&

Praal

in ons dorp
Udenhout

2013

stichting heemcentrum
't Schoor'

udenhout - Blezenmortel
Aangesloten bij Brabants Heem en Heemkundekring
"De Kleine Meijerij".

De Udenhoutse bevolking

Karakteristieken kunnen nooit een bevolkingsgroep als geheel typeren. Wel kunnen ze een beeld van die bevolkingsgroep scheetsen waarin men zich kan herkennen. Dit geldt ook voor de Udenhoutse – Biezenmortelse samenleving.

Misschien is door de eeuwen heen wel één van de sterke kanten van de Udenhoutse gemeenschap geweest dat er onderling zo weinig dominante verschillen bestonden. Ze waren er wel, maar ze waren minder manifest of werden minder gebruikt en misbruikt onder de inwoners. Algemeen heerste er eendracht en eensgezindheid onder de Udenhoutse en Biezenmortelse bevolking. Men accepteerde het geldende gezag, zoals men accepteerde dat de een hoger op de maatschappelijke ladder stond dan de ander. Ieder accepteerde zijn of haar plaats in de dorpsgemeenschap en droeg op zijn of haar wijze al dan niet bij aan het algemeen belang, het belang van de laag waartoe men behoorde of het functioneren van die gemeenschap.

Udenhouters staan niet bekend als onderdanig of gedwee- (voor *het gemak spreken we vanaf nu niet meer afzonderlijk over Bie-zenmortelharen, zij horen bij Udenhout*) Eerder staan ze bekend als vriendelijk, een beetje aflatend, eigenzinnig en sterk op de eigen gemeenschap gericht.

Daarbij vraag je jezelf dan af wat er mogelijk aan heeft bijgedragen dat de gemeenschapszin en de onderlinge verdraagzaamheid lange tijd heeft standgehouden. Natuurlijk moet je voor het antwoord hierop terug in de geschie- denis.

Udenhout ontwikkelde zich vanaf 1213 sterk onder invloed van Oisterwijk. Het dorp ontstond geleidelijk vanuit ontginningen waaruit kleine agrarische bedrijfjes voortkwamen. De kwaliteit van landbouwgrond varieerde van zandgrond, leemhoudende grond of natte drassige gronden. Ondanks

deze relatief slechte gronden werden in Udenhout toch verschillende gewassen verbouwd.

Rond 1900 zijn er in Udenhout zo'n 180 volwaardige boerenbedrijven. Ongeveer de helft hiervan waren pachtboerderijen. Verder waren er nog een onbekend aantal keuterboerderijes.

Naast dit alles verschaften de vele bossen werk of ontstonden nevenactiviteiten als klompen maken en manden vlechten.

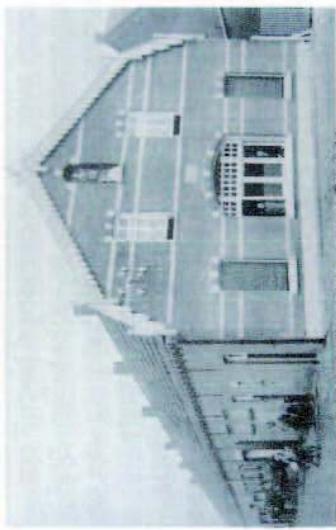
De Udenhouters waren niet rijk, de landbouw bracht hen aanvankelijk weinig weelde. Veel van de bewerkte grond werd gepacht. Eind 18^e eeuw, als de graanprijzen en andere agrarische producten onvoldoende opbrengen, gaan de Udenhoutse boeren over op het gemengd bedrijf om met veeteelt de economische situatie te verbeteren. Stalmest en later kunstmest dragen bij aan verbetering van de gronden en rond 1832, bij invoering van het Kadaster, worden de gronden van Udenhout beschreven als zijnde van een goede hoedanigheid. Waarschijnlijk heeft dit ertoe bijgedragen dat er op het einde van de 19^e eeuw in Udenhout boeren waren die boerderijen en landerijen in eigendom konden verwerven.

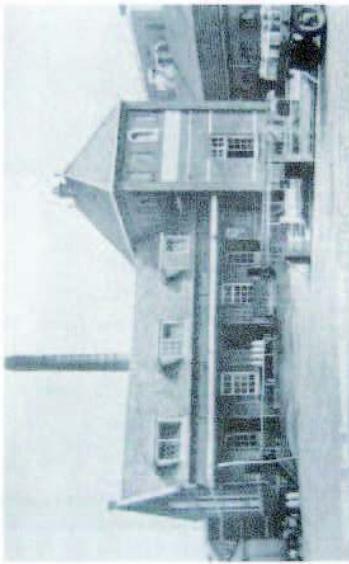
Groenstraat 86

Kende Udenhout tot die tijd merendeels pachtboeren, vanaf dat moment begonnen enkelen zich ook ondernemer te tonen en daarmee eigendommen te verwerven. Het gevolg hiervan was bijvoorbeeld dat enkele boerderijen een ander voornamer aanzien kregen. Misschien meer uit praktische overweging dan om overdreven welstand uit te stralen.

Op initiatief van pater Gerlacus van den Elzen O.Praem gingen boeren zich in toenemende mate organiseren waardoor in 1899 een Boerenleenbank en in 1902 een Boerenbond in Udenhout kwamen. Het waren vooruitzichtige, ondernemende boeren die hier het voorouw namen.

Boerenbond-Pakhuis en Boerenleenbank

Zuivelfabriek Sint Isidorus

Het kerkelijke gezag van Udenhout

Lange tijd had de Rooms Katholieke Kerk zich niet echt in Udenhout doen gelden.

In 1232 schenkt Hertog Hendrik I van Brabant het recht tot houtkap in Udenhout aan de abdij van Tongerlo. Vanaf deze tijd ontwikkelde Udenhout zich als eigen gemeenschap binnen de Oisterwijkse parochie. Naarmate de Udenhoutse gemeenschap zich verder uitbreidde begon de bevolking allengs meer in de problemen te komen met het uitstellen van hun kerkelijke verplichtingen. Het is vanuit deze nood dat men een eigen kapel sticht. Dit is aanleiding tot ruim twee eeuwen onmin met de pastoors van Oisterwijk.

Het leverde de Udenhouters hun bijnaam „Stijloren“ op. Met pastoor Elias Robben begint in 1722 een zelfstandig pastoraat in Udenhout. Aanvankelijk hielden kerkregenten de pastoors nog wel onder de duim, maar geleidelijk aan groeit er een kerkelijk gezag en macht over de bevolking. Het is de 5^e pastoor, Petrus Verschuure, die een zevental broederschappen opricht als middel om parochianen aan zijn Kerk te verbinden waardoor hij zijn gelovigen beter in het oog en onder de duim kon houden. Hij laat in 1841 de huidige Waterstaatskerk bouwen.

Na hem kwam pastoor Felix Cuijpers. Hij liet de huidige pastorie bouwen en het sint-Felixgesticht waarbij hij tevens de zusters van Liefde uit Tilburg bereid vond om het meisjesonderwijs te verzorgen. Pastoor Cuijpers had op het reilen en zeilen van het dorp weinig directe invloed, hij had het druk genoeg met zijn kerkinanciën. Pastoor Petrus van de Wal haalde de fraters van Tilburg naar Udenhout en stichtte in 1901 de sint-Petrusschool. Deze is pas later zo naar hem genoemd. In 1902 stond Van de Wal mee aan de wieg van de oprichting van de plaatselijke Boerenbond. Deze pastoor profiteerde zich vooral door op te treden tegen drankmisbruik. Zijn macht in deze ging zover dat de cafés van Maas, Witlox, Van Uden

en Kuitaars failliet gingen. Meisjes die buiten Udenhout gingen dansen werden uit de Mariacongregatie gezet. Zijn opvolger pastoor Van der Heijden was slechts kort pastoor maar presteerde veel. Hij legde zich toe op het houden van buitenprocessies.

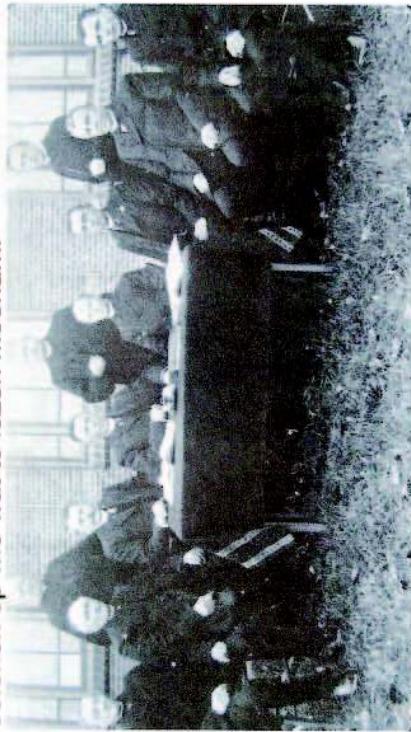

Vaandel houtbewerkersvereniging

Van der Heijden liet de Pauluszaal verder uitbouwen zodat er bijeenkomsten of vergaderingen konden worden gehouden en toneeluitvoeringen in worden gegeven.

Met pastoor Van Eijl deden professoren van de Bisschoppelijk seminaria hun intrede in de parochie van Udenhout. Jong, energiek en regentesk koppelde hij zijn kennis en kunde aan die van de eerste niet uit Udenhout afkomstige burgemeester Van Heeswijk en samen maakten zij zich sterk voor het gemeenschappelijke en kerkelijke leven van het dorp. Behalve op het Roomse leven van zijn parochianen, oefende hij sociale macht uit over hen. Hij bepaalde dat er niet gedanst mocht worden, wilde de kermis afschaf-

fen, verbod het oefenen door de fanfare, bepaalde dat er toneeluitvoeringen moesten plaatsvinden voor mannen en voor vrouwen apart. Vanaf de kansel trok hij fel van leer tegen ieder die hem niet beviel. Samen met de burgemeester opende hij in 1904 de eerste volksleesbibliotheek en stelde zijn kapelaan aan als bewaker om toezicht uit te oefenen op wie wat te lezen meenam.

Bestuur Vincentiusvereniging

Hij richtte een Vincentiusvereniging op en richtte, samen met burgemeester Van Heeswijk, een kiesvereniging voor de Tweede Kamer op. Behalve dit alles was Van Eijl stimulator en initiatiefnemer voor heel veel zaken in Udenhout, waarbij altijd gold dat hij de touwtjes en dus de macht in handen hield. Burgemeester Van Heeswijk mengde zich in een moeizame strijd tussen de rijke Willem van Iersel, de Orde der Kapucijnen en het Bisdom bij het tot stand komen van het kapucijnenklooster, studiehuis en een kloosterkerk die tevens als rectoraatskerk voor de Biezenmortelse bevolking kon gelden. Pastoor Van Eijl werd in dit proces nauwelijks betrokken, hij voelde zich in de steek gelaten door de burgemeester en door zijn parochianen.

Michielsgestel toen hij in Udenhout werd benoemd. Hij zou zich ontpoppen als een regent die wist wat hij wilde, overal geld vandaan wist te halen, gevoel had voor kunst en mensen tegen zich in het harnas wist te jagen of voor zich wist te winnen. Passend in zijn tijd zette hij mede aan tot oprichting van gezinszorg, Culturele Kring, Mater Amabilischool, bejaardenhuis en haalde de slipjacht naar Udenhout. Hij verbouwde de waterstaatskerk tot kruiskerk en sierde de kerk van binnen met unieke kunststukken. Ook liet hij een geheel nieuw parochiehuis bouwen met vergaderruimten, sportzaal en een fraaie toneel- filmzaal waarin door toneelvereniging DVO en jongenskoor Gaudemamus schitterende producties op de planken zijn gezet.

Kerkbestuur

Het kerkbestuur, de kerkmeesters, hadden niet enkel tot taak tijdens de eucharistievieringen het collectegeld op te halen in hun koperen collecteschaal, ze bestuurden onder leiding van de pastoor Udenhout in belangrijke mate. Behalve het kerkmeesterschap bestuurden ze de scholen, het armbestuur en hadden banden met ouderen- en jeugdorganisaties. Prinsen was bij de samenstelling van zijn kerkbestuur slim te werk gegaan en had geleidelijk aan zijn bestuur samengesteld met kerkmeesters uit de groep prominenten, iets minder prominenten, middenstand en

Kapucijnenklooster Biezenmortel

Tijdens zijn pastoraat zijn ook Huize Assisië en Huize sint-Vincentius gesticht. Ook voetbalclub RKSSS kwam tot stand in zijn periode, zij het met grote weerstand van de pastoor die liever het heft zelf in handen had gehouden met een eigen voetbalclub.

Ook pastoor Van der Meijden kwam als professor van het Groot Seminarie naar Udenhout om pastoor te worden. Zijn pastoraat duurde erg kort omdat hij werd benoemd tot president van het Groot Seminarie. Verder dan voortborduren op hetgeen pastoor Van Eijl in gang had gezet en plannen om schuin tegenover de Waterstaatskerk een nieuwe kerk te bouwen is het in zijn korte pastoraat niet gekomen.

Diens opvolger pastoor Van Welie was ook professor aan het Groot Seminarie voordat hij naar Udenhout kwam. Van Welies pastoraat viel voornamelijk in de oorlogsjaren. Zijn invloed kon echter niet verhelpen dat de mensen er andere normen en waarden op gingen nahouden. Omdat hij aan het oude vertrouwde bleef vasthouden ontgroeide hij zijn parochianen en raakte eenzaam. Zijn gezag over de parochianen verdween.

Met de benoeming van pastoor Prinsen moesten de Udenhouters weer in het gareel worden gebracht. Prinsen kwam als professor van het Klein Seminarie in Sint-

werknamers. Hij wilde hiermee draagvlak, vertrouwen en binding kweken onder een brede laag van de Udenhoutse bevolking.

Toen in 1969, het 21^e jaar van zijn pastoraat, uit een enquête bleek dat zijn parochianen hem niet meer zo zagen zitten als hervormer na het Tweede Vaticaans Concilie, vroeg hij direct daarop zijn ontslag aan bij de bisschop. Met pastoor Prinsen kwam er een einde aan het invloedrijke gezag van Rooms Katholieke leiders in Udenhout. Achteraf en in het huidige tijdsbeeld pleit veel tegen hen, meer nog mag misschien wel voor hen pleiten.

De gemeentelijke overheid van Udenhout

Velen zullen het beeld hebben dat de Gemeente Udenhout heel veel jaren „de tweede viool heeft gespeeld“ in de samenleving van Udenhout. Gezag van de Gemeente was er natuurlijk wel, het viel enkel minder op. Uitvoering en naleving van wetgeving, orde en gezag, politie, vrijwillige brandweer, onderhoud van gemeentelijk eigendom werden minder gezien als wezenlijke bijdrage aan de sociale samenleving.

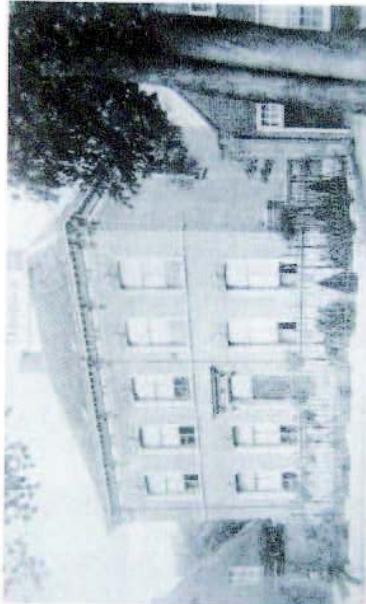
Vanaf 1851 kregen gemeenten een grotere autonomie waardoor ze minder afhankelijk werden van de provinciale overheid. Er kwam een college van burgemeester en wethouders. De gemeenteraad werd gekozen en benoemd de gemeentesecretaris. Stemgerechtigheid hing aanvankelijk af van de inkomensklasse. Rijke inwoners waren op basis van die status prominent en hadden beduidend meer invloed dan minder prominenten of de werkende klasse. Vóór 1852 werden burgemeesters veelal benoemd op basis van hun status als grootgrondbezitter of welgestelde boer.

De eerste burgemeester van Udenhout, toen nog maire genoemd, Johannes van den Bosch was leerlooier en behoorde tot de top tien van rijke inwoners. Uit deze top tien

zouden tot aan 1900 alle Udenhoutse burgemeesters voortkomen, uitgezonderd Antonie Robben die niet in de top tien van rijken voorkwam.

Udenhouts tweede burgemeester maire Jean C.F. van Franckenberg en Proslitz was grootgrondbezitter en bewoonde de statige buitenzij „De Strijdhof“, veleal als kasteel aangeduid.

Met burgemeester Van Heeswijk begon het tijdperk van niet Udenhout gebonden burgemeesters. Opmerkelijk is dat van bijna alle Udenhoutse burgemeesters aanzienlijk minder grote daden voor Udenhout bekend zijn dan van de pastoors.

Burgemeesterswoning

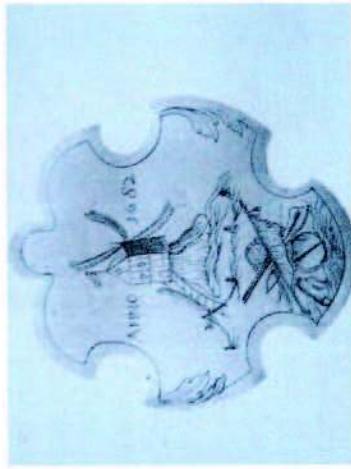
In 1868 bouwde pastoor A. van Iersel uit Waspik dit huis aan de Slimstraat om er zijn laatste jaren door te brengen. Helaas voor hem heeft hij er zelf nooit in gewoond. In 1900 betrok burgemeester Van Heeswijk de woning. Dit huis bleef tot aan burgemeester Verhoeven dienst doen als ambtswoning.

Belangrijk in het uitoefenen van gezag en macht in het dorp waren ook de adjunct-maires, later gemeentesecretaris genoemd. Ze waren geleterd en verwierven op basis

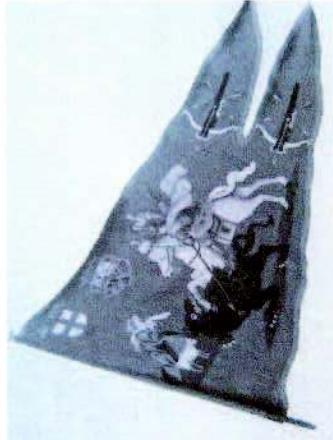
daarvan gezag. Zij werden dan ook tot de notabelen van het dorp gerekend. Nadat gezag en macht bij pastoors en kerkmeesters begon te tanen, groeide de macht bij het college van B&W en de gemeenteraad.

Praat en Praal

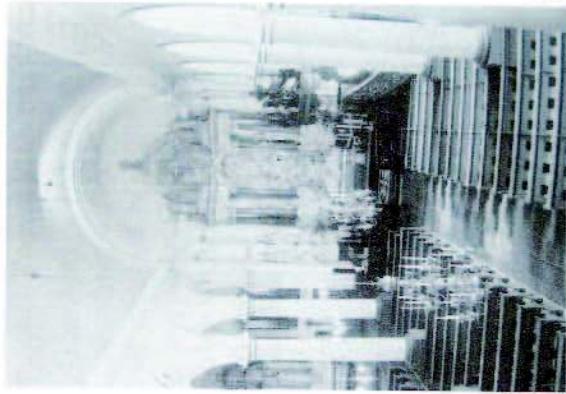
Wanneer we Udenhout bezien uit het oogmerk van praal, moeten we geen grote zaken verwachten. In Udenhout wilde niemand ver boven het maaienveld uitsteken. We kunnen bijvoorbeeld het oudste gildezilver beschouwen als waardevol erfgoed, het gildetenuit of het vaandel als praal aanmerken.

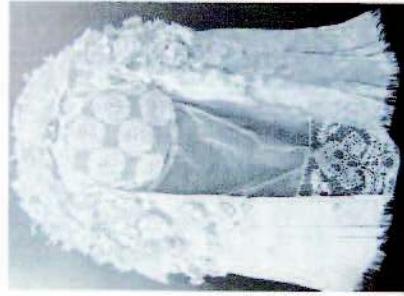
Het oudste gildesschildje

Standaard Gilde Sint Joris

We kunnen de mooie sint-Lambertuskerk onder praat en praal thuisbrengen, bedoeld als uiting van religiositeit in perioden dat mensen daar gevoeliger voor waren.

We kunnen het zoeken in kleding zoals de muts, of de poffer in Udenhout als pronkstuk amper gedragen.

Of zoeken we Udenhouts pracht in de gebouwen?

Slot

„Udenhout is Udenhout,
Udenhout is hout.”

Het was ooit een persiflage op het lied „Waar int bronsgroen eikenhout”.
Zeker is dat Udenhout door het vroegere voorpootrecht zijn mooie dorpskarakter heeft gekregen en behouden, waardoor het ook nu nog een fraaie uitstraling heeft.

Raadhuis, hoek Slimstraat – Schoorstraat

Rectiewoning, hoek Schoorstraat – Groenstraat

Winkelstraat 25, Biezenmortel

Dubbel voorpootrech in de Kreitenmolenstraat

In het kader van Open Monumentendag 2013 hebben wij u in kort bestek kennis laten nemen van enkele historische feiten van Udenhout waaraan de begrippen gezag, macht, pracht en praal misschien enigszins zijn te koppelen. De vele boeken die door Heemcentrum 't Schoor in de afgelopen jaren zijn uitgegeven bieden u een veel uitgebreidere mogelijkheid uw eigen inzicht te vormen. Ze zijn te verkrijgen in het heemcentrum of bij boekhandel Nogmaals.

Heemcentrum 't Schoor
Kees van den Berselaar en André Witlox